

**ФИЛИП ЩЪРБАНОВ, НАЙДЕН ДРИНОВ,
ПЕЙО ДРИНОВ, ИВАН СОКОЛОВ, АНГЕЛ ТЕЛИЙСКИ**

**СПОМЕНИ
ЗА БУНТОВНОТО ВРЕМЕ 1876 ГОДИНА**

София, 2012

При съставянето на изданието са използвани архивите на Народната библиотека „Св. св.Кирил и Методий“ – София, историческият архив на град Пазарджик и архивът на Историческия музей на град Панагюрище.

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Стоянка Йонкова, Христо Йонков съставители, 2012
© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-087-9

ФИЛИП ЩЪРБЯНОВ,
НАЙДЕН ДРИНОВ, ПЕЙО ДРИНОВ,
ИВАН СОКОЛОВ, ЯНТЕЛ ТЕЛИЙСКИ

СПОМЕНИ ЗА БУНТОВНОТО ВРЕМЕ 1876 ГОДИНА

Съставителство, редакция,
бележки и фотографии

СТОЯНКА ЙОНКОВА и ХРИСТО ЙОНКОВ

- № 1 Благой Шклифов. *На кол вода тиехме*
- № 2 Коста Тодоров. *Изповедта на една луда балканска глава*
- № 3 Свещеник Иван Дочев. *Сага за Балканската война*
- № 4 Благой Попов. *От Лайпцигския процес в сибирските лагери*
- № 5 Лизбет Любенова. *Последните български владци в Македония*
- № 6 Симеон Радев. *Това, което видях от Балканската война.
Конференцията в Букурещ и Букурещкият мир от 1913 г.*
- № 7 Филип Щърбанов, Найден Дринов, Пейо Дринов, Иван Соколов,
Ангел Телийски. *Спомени за бунтовното време 1876 година.*

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	7
СПОМЕНИ НА ФИЛИП СТЕФАНОВ ЩЪРБАНОВ	17
Автобиография	19
Книга 2-ра	31
Затворът в Пловдив и карането ни от Пазарджик до Пловдив ...	43
Бенковски	53
Бележки към спомените на Филип Щърбанов	56
СПОМЕНИ НА НАЙДЕН ДРИНОВ	73
„Извлечение от записките из живота на Найден С. Дринов от Панагюрище“ и „Записки из живота ми“, Н. Дринов	75
Бележки към спомените на Найден Дринов	121
СПОМЕНИ НА ПЕЙО ДРИНОВ	133
Биографията ми по Априлското въстание 1876 г. в град Панагюрище	135
Бележки към спомените на Peyo Дринов	141
СПОМЕНИ НА ИВАН ВЪЛЧЕВ СОКОЛОВ	145
Автобиография	147
Втора част от спомените на Иван Соколов	152
История, живот и дела на възрожденеца Иван Соколов (Биографични бележки)	159
Бележки към спомените на Иван Соколов	162
СПОМЕНИ И ЗАПИСКИ НА АНГЕЛ ТЕЛИЙСКИ	173
Церовското въстание в Еледжикский балкан, станало със селата: 1. Церово, 2. Мухово, 3. Калугерово, 4. Лесичово, 5. Кара Мусал, 6. Славовица, 7. Сърт харман, 8. Деро харман, под водителството на Гене Гергов Телийски през 1876 г.	175
Церово	175
Еледжикский балкан	176

Захващането на въстанието. Заговорите, съставяне на революционен комитет и приготвяне за въстанието	177
Избирането и изпращането на представители за Оборище	181
20 април 1876 г. Провъзгласяване на въстанието. Наредбите в деня на вдигането на селата и действията при разбиването на Еледжика, 1 май 1876 г.	182
Убиването на войводата Гене Г. Телийски (Телли паша) и приключенията, които са срещнали наследниците му	194
Вдигането на пашата с аскера, башибозуците и черкезите от Златарето	196
Залавянето и закарването на главатарите в затвора от Церово до Панагюрище и Татар Пазарджик	201
Закарването от Панагюрище до Пазарджик, от Пазарджик до Пловдив в затвора на главатарите и на туркофила Иван Т. Гумнеров (Топала)	202
Биографията на Гене Гергьов Телийски и на другите главатарии пр., и пр. от Церово и от другите села	215
Участието на с. Мухово във време на въстанието за освобождението ни от турците през 1876 г.	234
Протокол №1	238
Бележки към спомените и записките на Ангел Телийски	240

РЕЧНИК НА ЧУЖДИ, ДИАЛЕКТНИ И ОСТАРЕЛИ ДУМИ 249

ГЕОГРАФСКИ ПОКАЗАЛЕЦ 257

ВЪВЕДЕНИЕ

Националноосвободителните борби на българския народ през втората половина на XIX в., в навечерието на освобождението от турско иго, винаги предизвикват траен интерес не само у специалистите, но и сред широк кръг читатели.

Учените историци в много голяма степен са изучили този важен период от българската история и са обнародвали не едно или две свои изследвания. Любознателността на българския читател се удовлетворява и от големия брой научнопопулярни издания. На специалистите обаче е добре известно, че източниците за българската история все още не са достатъчно пълно издирени и издадени. Липсват промислени серии, корпуси от извори, в това число и от исторически спомени на дейци, непосредствено участвали в съдбоносни за България събития.

Като изхождат от тая констатация, инициаторите за това издание, в което за пръв път са събрани пълно и изчерпателно спомените на петима видни участници в Априлското въстание 1876 г., едно съдбоносно и изключително важно събитие в българската история, предизвикало освобождението на страната ни от многовековното турско робство, твърдо застъпват схващането, че спомените на дейците от българската възрожденска епоха са добър и важен исторически извор за социалнопсихологическата същност на националноосвободителното движение. Наред с другата немногобройна документация, спомените са интересни и особено полезни и със своето нравствено и възпитателно въздействие. Съставителите с основание смятат, че съвременният български читател е вече по-добре информиран, критичен и твърде интелигентен, поради което предлаганото му четиво трябва да бъде поднесено на едно добро и високо научно ниво. Те са убедени днес, че разстоянието между научните и научнопопулярните издания трябва да бъде заличено, и вярват, че по начина, по който

са подготвили тази книга, тя еднакво добре може да служи и на учения, и на масовия читател.

В това издание, озаглавено „Спомени за бунтовното време – 1876 г.“, са събрани спомените на революционерите Филип Щърбанов, Найден Дринов, Пейо Дринов, Иван Соколов и Ангел Телийски. Те са написани в различно време и носят отделни названия, но по своята същност това са спомени, дело на възрожденски българи, непосредствени участници в различни исторически събития по време на най-драматичното за България – Априлското въстание в 1876 г. Те са написани добросъвестно, от високоетични личности родолюбци и съдържат верни и ценни за историята ни сведения. Главната причина за тяхното написване не е желанието за самоизтъкване, а поканите от страна на Захари Стоянов във връзка с работата му по знаменитите „Записки по българските въстания“, излезли 1884–1887 г. в Пловдив, на Стоян Заимов и Димитър Т. Страшимиров по написването на „История на Априлското въстание“. Спомените съдържат много важни сведения и факти, изложени скромно и без поза от страна на авторите им, въпреки неминуемия при такива случаи субективизъм при някои оценки на личности и факти. Макар и да са написани от автори с различно образование и култура, всичките са добри, като при някои дори е показано литературно умение в изложението (Щърбанов, Дринов). Те рисуват по интересен начин живота на дейците в предосвободителната епоха и началните им стъпки в революционно-освободителното движение до и по времето на Васил Левски и най-важното събитие – въстанието през 1876 г. – Априлското въстание, неговата подготовка, провеждане, разгром и последвалите след това репресии от страна на турските власти над участниците и над беззащитното мирно българско население.

Въпреки че и петимата са участвали по едно и също време в едно и също събитие, за което разказват, прочетеното не е скучно, тъй като освен че разкриват съдбите на отделни личности, виждането им в известна степен е различно, още повече че по социална принадлежност се различават – двама са заможни търговци, Филип Щърбанов–градски и Ангел Телийски–селски. Братята Найден и Пейо Дринови са занаятчии и дребни търговци. Иван Соколов е представител на българската възрожденска интелигенция – учител, с най-високо образование, придобито в чужбина (гимназия в Загреб и военно училище в Белград – Вто-

рата българска легия, 1867–1868 г.). Най-сетне, макар и написани по-късно от събитията, спомените носят „аромата“ и героичния дух, помисли и вълнения на своето забележително време – 70-те години на романтичния XIX в.

Трябва да подчертаем, че спомените на Щърбанов, Дринов и Соколов са били използвани като сериозен източник от историка Димитър Т. Страшимиров при написване на неговото голямо съчинение „История на Априлското въстание“, т. I, II и III, Пловдив, 1907.

Тези спомени бяха подготвени за обнародване преди доста време, но поради разни причини не са издавани досега. Междувременно части от тях са обнародвани в пресата¹ и в сборника „Април 1876 г. Спомени“, С., 1976, под редакцията на Светла Гюрова и Тихомир Тихов, и II издание, С., 1987, под същата редакция и Елисавета Миладинова, и още в сборник „Спомени за Априлското въстание от 1876 година“, С., 1975, съставил, подбрал и бележки от Николай Жечев. Но обнародваните в него откъси са още по-кратки. За пръв път пълно и в цялост и при това по-точно разчетени спомените излизат в това издание. Подреждането им не е подчинено на някаква преднамерена схема и това не е от особено значение поради късия откъс от време, главно описван в тях. Всеки спомен е разчетен внимателно и грижливо, като накрая е снабден с обяснителни бележки и коментар. Обяснени са чуждите, непознатите, остарелите и диалектните думи.

Спомените на **Филип Стефанов Щърбанов** (10.IX.1841, Панагюрище – ок. 1905, София) са много интересни и ценни, защото той е бил виден деец на националноосвободителното и революционното движение заедно с братята си Павел, Петър, Лулчо и Димитър Щърбанови. Бил е деен член на Панагюрския революционен комитет още от основаването му от Васил Левски. По-късно е бил между първите дейци на Панагюрище, срещнали с отворено сърце апостолите на Гюргевския БРЦК Панайот Волон и Георги Бенковски. Като авторитетен панагюрски гражданин, в навечерието на Априлското въстание 1876 г. е бил избран заедно с Кръстьо Иванов Гешанов за кмет на своя роден град Па-

---

¹ Вж. **Йонков Хр.**, Карьерата на братя Щърбанови, в-к *Поглед*, бр. 18 от 3. V. 1976, и бр. 19 от 10.V.1976 – „Бунтовна пролет“, и бр. 20 от 17.V.1976.

нагюрище и се е ползвал с уважението не само на съгражданите си, но и на малцината представители на местната турска власт. Той е бил един от главните организатори на въстанието и член на така нареченото Привременно правителство в IV Панагюрски революционен окръг и на Военния съвет. Заловен и арестуван след потушаването на въстанието, той преминава през турските затвори в Пазарджик и Пловдив и след като е бил освободен поради общата амнистия, бил принуден да емигрира в Сърбия, за да избегне новите арести, предприети от турците след обявяването на Руско-турската война 1877–1878 г. След Санстефанския мирен договор през 1878 г. се завръща в родния си град и се включва в общественopolитическия живот. По-късно се преселва в София, където умира. Избиран е бил няколко пъти за народен представител.

Спомените на Филип Щърбанов се пазят в оригинал в Историческия архив на Народната библиотека „Кирил и Методий“ (БИА–НБКМ), София. Те са със сигн. № II А 9140 и са в Колекция 26 – Априлско въстание. Озаглавени са „Автобиографията ми“. Написани са на ученическа тетрадка с меки сиво-зелени корици, отпред с орнаментна рамка. Върху предната корица Ф. Щърбанов се е подписал собственооръчно (автограф). Това е обработен почерк на грамотен и високоинтелигентен човек, Изписал е 86 страници с черно мастило. Може би е възнамерявал да обнародва автобиографията си в отделна книга, защото е поставил раздели със заглавия: на стр. 38 от ръкописа – „Книга втора“; на стр. 62 – „Затворът в Пловдив и карането ни от Пазарджик до Пловдив“; на стр. 85 – „Бенковски“. На една друга пришита корица от тетрадка е записал: „Освобождението ни. Подирванието ни през 1877 г. Избягването ми. За живота на Бенковски да вмести в мястото на описанието ми. За Любен Каравелов през 1870–1871 г. и Панайота. За Левски, Кънчев и Общи и тяхното запознаване“. Вероятно Ф. Щърбанов е замислил спомените си в пет книги, защото на една друга, пришита с конец корица от ученическа тетрадка, е написал с черно мастило: „5 книги“.

Филип Щърбанов пише гладко, приятно и увлекателно, но си служи с много дълги изречения, свързани със съюза „но“. Употребява много старинни и диалектни думи: повня, вместо помня, одиха, вместо ходиха, и др. Често употребява израза „така щото“ и др. Отрицателната частица „не“ пише слято с дадения глагол.

За да се представи автентичното звучене на езика му, както и при другите спомени, е запазена фонетиката при съвременен правопис. Някои много дълги изречения за яснота са разделени с точка.

Найден Стоянов Дринов (IV.1846, Панагюрище – 22.I.1909, Панагюрище) е по-малък брат на професор Марин Ст. Дринов и по-голям брат на Пейо Ст. Дринов. При основаването на Панагюрския революционен комитет от Васил Левски той е бил един от първите му членове. Заедно с брат си Пейо той срещнал Георги Бенковски в дома си като апостол на IV революционен окръг. Участвал дейно в организирането, подготовката и провеждането на Априлското въстание в окръга и взел живо участие в него като член на Привременното правителство и Военния съвет. След разгрома понесъл цялата тежест на мъченията в турските затвори. След Освобождението участвал в обществения живот, заемал административни служби в няколко български града. Накрая се установил на адвокатска практика в родния си град. Умира трагично: самоубива се на 22.I.1909 г.

Спомените на Н. Дринов са написани добросъвестно, сравнително подробно и точно, затова, както и тези на Ф. Щърбанов и Ив. Соколов са послужили за сериозен източник на Д. Т. Страшимиров при написването на капиталния му и незагубил и до днес значение труд „История на Априлското въстание“, т. I, II и III, Пловдив, 1907. Особено полезни са направените в тях характеристики и оценки на дейността и поведението на някои важни дейци. В началото на своите спомени образно, искрено и непринудено разказва за детските, юношеските и младежките си години, както и за нравите във възрожденско Панагюрище в навечерието на въстанието.

В БИА–НБКМ в София под сигн. № II А 8530, Колекция 26 – Априлско въстание, се пази ръкопис на Н. Дринов, озаглавен „Извлечение от записките из живота на Найден С. Дринов от Панагюрище“. Това извлечение е написано със сравнително четлив и обработен почерк, с черно мастило върху листове за заявление, но само заглавието е написано от ръката на Найден Дринов. По всяка вероятност това извлечение е написано под негова диктовка около 1900 г., предназначено за Д. Т. Страшимиров. На някои страници от ръкописа Н. Дринов е внесъл малки корекции и допълнения (на стр. 3–6, 9–10, 12–14, 16–17, 19, 22, 24, 27, 30.) Ръкописът съдържа общо 32 страници голям формат.

В Градския исторически музей на Панагюрище се пазят оригиналните записки на Н. Дринов, сигн. № III 159 – Възраждане, инв. № 363 – 90 страници. Те са озаглавени: „Записките из живота ми. Найден С. Дринов“. Там се пази и част от чернова от „Извлечение от записките на Найден Дринов от г. Панагюрище в отдела по въстаническите движения за политическото освобождение на България“, написана също на листове за заявление с черно мастило – 6 страници.

При внимателно сравнение на софийския с панагюрския ръкопис се установяват различия по обхвата на съдържанието, както и по-малки в самото съдържание. „Извлечението“ е по-кратко, по-стегнато и по-добре редактирано. И както се спомена, то се отнася главно до революционно-освободителното движение, докато в „Записките“ наред с това Дринов е записал спомени от ранните години на живота си.

За да имаме пълна историческа информация, без да пропуснем и най-малките подробности и без да нарушаваме цялостното и вярно представяне на въпросните документи, както и за избягване на ненужно повторение, ние комбинирахме „Извлечението“ от БИА–НБКМ – София, и „Записките“ от ГИМ – Панагюрище, което на съответното място своевременно е отбелязано.

Докато „Извлечението“ е сравнително четливо написано, „Записките“ затрудниха със своя бързопис и произволно изписване на елементите на буквите. Н. Дринов не се придържа към граматичните правила. Подобно на Ф. Щърбанов, и у него изреченията са сложни и много дълги, което затрудняваше разчитането, особено дребния почерк под линия и когато изписва по три думи, слети в една. Независимо от това, смятаме, че „Записките“ са разчетени точно и допуснатите грешки в поместения в сб. „Април 1876...“ са отстранени. И както вече споменахме, и спомените на Н. Дринов представяме за пръв път пълно, с необходимия научносправочен апарат.

Пейо Стоянов Дринов (24.X.1850, Панагюрище – 18.X.1914, Панагюрище) е най-малкият от братя Дринови. По професия като брат си Найден е занаятчия и търговец-ханджия. И той е деен участник в подготовката и провеждането на Априлското въстание (1876) и неговата съдба е подобна на тази на брат му Найден.

Пейо също е оставил свои кратки спомени, които са обект на научен интерес.

В БИА–НБКМ – София, се пази оригинален ръкопис, малък тефтер от няколко сгънати по височина листа за заявление, сигн. № II А 8542, озаглавен: „Бележки от Пейо С. Дринов, гр. Панагюрище, участник и работник за приготвянето на въстанието Панагюрско, почнато на 1876 г.“. Той съдържа сведения за подготовката, хода и потушаването на въстанието в Панагюрище и за участието на Пейо и Найден в него.

В ГИМ – Панагюрище, се пази друг оригинален ръкопис, също малък, саморъчно направен бележник от сгънати на четири листа за заявление, който е озаглавен: „Биографията ми по Априлското въстание в 1876 е. в гр. Панагюрище“. Съдържа 32 страници, изписани със синьо мастило и едър четлив почерк. Мастилото е избледняло.

И тук, подобно при спомените на Н. Дринов, за да дадем на читателя повече информация, съединихме съдържанието на двата споменати документа, което отбелязахме на съответното място, без да се разкъсва или губи контекстът.

„Биографията“ е инв. № 329. Подобно на спомените на Н. Дринов, и тези ръкописи не са датирани, но явно е, че са написани преди излизането на книгата на Д. Т. Страшимиров „История на Априлското въстание“.

Пейо е по-малко начетен от брат си Найден, езикът му е победен, изпълнен с остарели и диалектни думи. Например той пише напреш вм. напред; доде вм. дойде; ним – вм. на тях, и пр.

Към спомените на П. Дринов в НБКМ е прибавена и една кратка биография под заглавие: „Пейо Ст. Дринов“, написана от панагюрца Марин Г. Влайков, изглежда, докато още Пейо е бил жив. Сигн. № II А 8513, която съдържа почти същите факти, както горните спомени.

Иван Вълчев Соколов (1844, с. Върба, Радомирско – 9.III.1904, Пазарджик) е най-образованият от представените в това издание мемоаристи. Добър родолюбец, той е участвал във Втората българска легия в Белград (1867–1868), в революционната организация по времето на Васил Левски, което му отредило ръководно място при подготовката и провеждането на Априлското въстание в IV революционен окръг. Бил е избран за народен представител от Пазарджик на събранието на Оборище и Военната комисия и след обявяването на въстанието е бил комендант на Панагюрище. След потушаване на въстанието успял да се спаси

от турските власти, като емигрирал в Русия, откъдето постъпил в редовете на Опълчението и участвал в Руско-турската освободителна война (1877–1878) като опълченец. В края на войната е произведен в първи офицерски чин от руската армия. Бил е кадрови офицер след Освобождението и участвал дейно в борбата за съединение на Източна Румелия с Княжество България. Участвал и в Сръбско-българската война 1885 г. Бил е командир на полк.

По настояване на Д. Т. Страшимиров¹ Ив. Соколов написал свои кратки спомени главно за дейното си участие в Априлското въстание.

В БИА–НБКМ се пазят оригинални негови спомени под заглавие „Автобиография“, в две части. Сигн. № II А 8556, 23 страници на големи бели листове. В сб. „Април 1876...“ е обнародвана само втората част от тях.

В Окръжния държавен архив (ОДА) се пазят някои ръкописи от и за Ив. Соколов – ф. 527к, оп. 1. Твърде възможно е автобиографичните му бележки, които се пазят в ОДА – Пазарджик, и които са непълни, да са най-ранни спомени от 1897 г., което личи от забележката на края на ръкописа (вж. ф. 527к, оп. 1, а.е. 2 в ОДА – Пазарджик.)

В софийския ръкопис на спомените на Соколов, Д. Т. Страшимиров, когато е работил с тях във връзка с подготовката на своя труд по въстанието, отстрани на текста е поставял много въпроси, допълнения и свои критични заключения, които разчетохме и прибавихме.

И при Ив. Соколов сме обединили спомените, за да може в изданието пълно да се включи важната историческа информация. При това за пръв път ги обнародваме пълно и точно, като даваме съвсем неизвестни части от неговите спомени, което, както и при другите досега споменати дейци, сме отбелязали там, където това е необходимо. Заедно с това използваме и един биографичен очерк, навярно написан от покойния зет на Ив. Соколов – запасният подполковник Бочо Христов Загорски, когото лично познавахме, тъй като той съдържа неизвестни, интересни и важни исторически факти.

---

¹ На папката в БИА–НБКМ под № 62 е поставен печатен надпис с лилаво мастило: „Доставили: П. Хитов и Д. Т. Страшимиров.“

Соколов пише гладко в стилно отношение като най-образован в сравнение с тук представените мемоаристи, но малко сухо и регистрационно. Той също дава интересни оценки на личности и събития, които Страшимиров в известна степен е използвал в своя труд.

Обнародвани, пълните спомени на Иван Соколов дават интересни сведения за учебното дело в България и за въвеждането на по-напредничавия урочно-звукот метод на обучение през 70-те години на XIX в.

Последните спомени в изданието са на **Ангел Генов Телийски** (15.X.1848, с. Церово – 1913, с. Церово) и са били написани, както личи от бележка с дата в текста, по поръчка на Захари Стоянов. По-късно, когато Стоян Заимов се залавя да събира сведения за историята на Априлското въстание 1876 г., натоварен от Пазарджишката окръжна комисия, която история трябвало да излезе за 25-та му годишнина, те са били преписани и допълнени.

Синът на легендарния войвода от Еледжик е схващал добре историческото значение на сведенията за въстанието и е организирал събирането им, като сам е написал интересни спомени не само за с. Церово, но и за околните му села. Ето защо той е озаглавил ръкописа: „Церовското въстание в Еледжишкий Балкан, станало със селата: Церово, Мухово, Калугерово, Лесичово, Кара Мусал, Славовица, Сърт харман, Деро харман, под войводството на Гене Гергюв Телийски, през 1876 година.“ Те носят сигн. № II А 9160 в БИА– НБКМ.

От 1 до 35 стр. спомените са написани от друго лице, но са подписани лично от А. Телийски на 30 август 1900 г. в Церово, Пазарджишко. От 37 до 48 стр. четем втори почерк; от 49 до 52 стр. вкл. – трети почерк; от 52 до 54 стр. – четвърти, и от 55 до 57 стр. вкл. – пети! Явно спомените са били колективно дело, което се потвърждава и от Протокол № 1 от 1 октомври 1900 г., който прилагаме в края на текста. С него се одобрява „Збирката“ [Така! Съст.], изисквана от „Г-н Заимов“. Протоколът е скрепен с подписите на много все още живи тогава поборници.

В тези спомени се разказва не само за образуване на комитетите и изпращането на народни представители на събранието в калугеровския манастир „Св. Никола“ и на Оборище, но и за подготовката и избухването на въстанието в Церово и за главните участници в него, биографични бележки за повечето от тях, както

и за материалната подкрепа на бунта. Те рисуват една внушителна и документирана социална картина на нашия народ от този район на България и на националното движение.

Езикът на всички спомени в изданието е запазен фонетично и стилно, като преобладава съвременният български правопис. Пунктуацията (с редки изключения) е запазена.

Турските думи и изрази са преведени от османиста от Ориенталския отдел на НБКМ – София, Петко Груевски, за което му изказваме голямата си благодарност.

За бърза и лесна справка в края на изданието са дадени показалец на географските имена, както и речник на използваните чужди, остарели и диалектни думи.

Изданието е илюстрирано със стари архивни документални фотографии на революционни дейци и на някои исторически места.

Изказваме сърдечна благодарност на колегите от Градския исторически музей на Панагюрище Атанас Атанасов и Георги Абдулов за драгovolното съдействие, както и на колегите от Български исторически архив – Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

*Стоянка Йонкова
Христо Йонков*

**СПОМЕНИ
НА
ФИЛИП СТЕФАНОВ ЩЪРБАНОВ**

АВТОБИОГРАФИЯ

Роден съм на 10 септември 1841 г. в Панагюрище, Т. Пазарджишки окръг, от родители българи: Стефан Павлов Щърбанов¹ и Нона Ст. Щърбанова.

Баща ми беше един от по-първите търговци и граждани в Панагюрище.

На седмата ми година, т.е. на 1847/1848 учебна година, ме дадоха на учение в първоначалното Общинско училище „Св. Троица“ при главния учител отца Атанасия Чолаков². Първоначално си учение свърших при подучителите: отца Хрисанда, Никола Барболов³ и Кирил х. Симеонов⁴.

Класното си учение започнах при главния учител Йордан Ненов⁵, родом от Елена, който замести отца Атанасия, при когото свърших третия клас според тогавашната метода. Училището напуснах през 1854 г., през време на Къръмската война⁶. При напускане на училището аз останах на работа при баща ми по неговите търговски работи, докогато той се помина на 30-ий май 1864 г., на 56-ата му годишна възраст. След смъртта на баща ми аз останах да работя самостоятелно на същата търговия, с която се занимаваше и той, до 1876 г., на която почти с малко изменение мя завари въстанието⁷.

Още от 1864 г. аз почнах да вземам живо участие по черковния въпрос, за които работи често съм пращан от стърна на общината ни като представител в Пловдив на православната неделя, или когато е било потребно.

Пръв път, когато излязох Панайот войвода и Филип Тотю през 1867–1868⁸ през Дунава за в България и дохождяха до Златишката планина и когато ловиха златишкия каймакамин, в тая същата година излезе и една друга, по-малка чета от 13 души бунтовници под войводството на Бойко войвода, родом от Копривщица, в която чета имаше и трима наши панагюрци, именно: Ильо Ст. Ильов⁹, Събо Гулеков¹⁰ и Петър Джолов¹¹. Тая чета беше ударена от башибозуците турци в Стара планина при Чюрек и после разбита в Смолешката клисура¹², от която битка бяха паднали малцина. В нея битка бе ранен Ильо Ст. Ильов. Тоя последният, ако и ранен, успя да избегне и да доде в Панагюрище. След

като се яви чрез брата си Тодор Ильов (Петдесетника) на мене и на още някои младежи и единомишленици, тогава можахме да го завардим и да го издържим материално в селото, додето оздравее кракът му. После го изпратихме скришно до Пловдив под вид на калугер и оттам, пак предрешен, замина за Цариград [и] Романия¹³. Неговите другари обаче Събо и Петър бидоха хванати .от турските военни власти – Събо в Панагюрище, а Петър Джолов в с. Белопопци, Софийско окръжие, и оттам отведени за Видин, гдето ги осъдиха на тъмничен затвор. [Там] излежаха цели 10 години и после ся освободиха. Тия бунтовници за първи път съм видял и за бунтовничество вече замислил. Те и тримата са живи и сега. Двамата са на градска работа в Панагюрище, а единият – Джолов, работи своя частна работа. За тях ми е казал софийский жител г-н Бойко Нешов¹⁴, който знае, че са преминали с бунтовническа цел.

Ильо Ст. Ильов и на другата година премина пак през Дунава с други още нашенци – Делчо Цолов¹⁵ и Иван Драмов¹⁶, но пак бидоха хванати двамата – Ильо и Делчо Цолов при реката Искър, Врачанско, и ги арестуваха. В София стояха 6 месеца, във Видин – 3 месеца, и в Т. Пазарджик – 7 месеца, гдето пак ги издържахме с наши разноски заедно с някои още наши младежи.

През 1869 г. доходи в Панагюрище бунтовникът Васил Ганчов¹⁷, който беше изпратен от Централния комитет из Романия¹⁸ за приготвление на въстание в България и който е работил със знанието на берковский владика Доротей¹⁹. Той беше паднал²⁰ на хана на Кръстьо х. Манчов, съдържател на който беше Христо Михайлов Самоковлията. Васил Ганчов повика чрез Христо Михайлов мене и Искрьо Мачов²¹ и х. Манчо Ненов Златаря в своята квартира да ни съобщи, че е дошел и че е изпратен от Б. Ц. Р. Комитет за приготвление на въстание в България. След като ни показва някои от наставленията, които имаше от Централния комитет, поиска от нас да състави такъв за Панагюрище, на което ний му отговорихме, че ще си преговорим помежду по-разбраните наши младежи и ще му явим дали можеме и ния основа наш местен комитет, което остана за другия ден. По онова време в Панагюрище се намираще известният учен филолог, наш съотечественик Нешо Бончов²², комуто явихме, че е дошел Васил Ганчов, който иска да състави и у нас комитет и пр. Г-н Бончов пожела да ся види лично с него и на другия ден определихме за сборно

място ливадата на Кривчовата воденица, гдето ся събрахме пак ние с Искрьо Мачов и Н. Бончов. Господин Бончов със своята способност лесно можа да го изпита какъв е и защо е дошел и му обеща, че ще може и ния да работим с него и че ще трябва и другаде да се работи и че тия работи не са така лесни и че трябва да се работи умно и тайно. И след като говорихме доста с него по мисията, за която е дошел, изпратихме го за Копривщица. Когато бяхме събрани в хана, там доде Ставре Нишлията, ханджия от Ниш, и той слуша проповедите на В. Ганчов за въстанието. В Ганчов забележил имената ни в своето наръчно тефтерче, моето и на Искрьо Мачов и на х. Манчо Златаря, Ганчов беше намерил и в Копривщица няколко добри хора, с които беше разговарял. Тия бяха д-р Спас х. Иванов²³, Брайко Енев²⁴, Петър Будин²⁵ и Тосунът²⁶. Какво прави по-нататък В. Ганчов не знам, но което знам е, че той, предаден от владиката Доротея пред видинския мютесарифин, биде хванат и у него са намериха записани имената на мнозина, които и пострадаха. Между тях бяха и доктор Миркович²⁷, и още някои лица, които бяха хванати и откарани заедно с Ганчова в Цариград. Там ги осъдиха на заточение, гдето излежаха няколко години и бяха пуснати след освобождението на България. Между записаните в портфелчето на В. Ганчова ся намерило и моето име, записано и името на Искрьо Мачов. Благодарение на една писмена погрешка, аз съм бил записан Филип Щърбаков, а не както ми е името – Щърбанов, та когато ма подириха чрез Т. Пазарджик, каймакаминът Желаледин бей мя дирил Филип Щърбаков, но след като изпитал чрез своите хора, че няма такова лице и презиме в Панагюрище, някои му казаха за мене, а той, каймакаминът, като ма познаваше лично, казал, че не съм аз Щърбаков и че той мя знае Щърбан Филип и съм син на Стефан Щърбанов, когото той лично познава. И така, на тая казвам грешка аз ся избавих от заточението, па може би и от още по-големи лошавини.

Колкото до името на Искрьо Мачов, което ся намерило заедно с моето име у Васил Ганчова, каймакаминът ся бил научил, че Искрьо бил умрял. Та така ся избавихме и двамата от прежеждието ни...²⁸ с бае Искрьо.

Забележка: за Васил Ганчов, което мога да кажа, че той не беше дип на своето място, по тази според мен причина, че той като пратеник по такава важна мисия не отговаряше на посланието си,

защото беше много прост и слабограмотен човек, което ми ся чини че стана причина да го уловят и предадат.

През 1870 г., като ходех по търговия в Белград, там ся срещнах и запознах с Любена Каравелов²⁹ и Панайота Хитов войвода. Там Панайот войвода ми разправи за ходянието му в Стара планина с четата си и за улавянето на златишкия каймакамин. Любен Каравелов, при всичко че го гонеше сръбската власт по подозрение в убийството на княз Михаила³⁰, той пак мислеше, че Сърбия ще ни помогне за освобождението ни, в това беше той убеден.

През същата 1870 г. мисля, че ся видях и запознах с В. Левски, първи път в Панагюрище и по-после през 1871 г. ся видяхме в Т. Пазарджик с Дякона, с Ангел Кънчев³¹ и Димитър Общия в Куршум [хан], гдето ся разговаряхме, и после вече не го видях³². Тая мисля година, че ся уби Ангел Кънчев в Русчук³³.

През 1875 г. във време на Старозагорското въстание, когато габровчани бяха подали прошение до султана да го молят да зима и от нас, българите, войска и да ни [даде] равни права, както на турците, и в Т. Пазарджик със съгласието на Панагюрище и Пещера направихме прошение до султана със същата цел – да го молим да зема войска и от българите и пр. В тая комисия бяхме изпратени от страна на Панагюрската община да вземем участие в нея аз и Искрьо Мачов, които, събрани в Пазарджик, тайно помолихме г-на Чунчова³⁴, тогавашен учител в Пазарджик, който знаеше турски език, да ни направи прошение на турски. Господин Чунчов беше готов, та прие и го написа. Това прошение бе подписано от пратениците и от всичките мухтаре на гр. Т. Пазарджик.

Забележка: В изпита на Т. Пазарджишкия изпитател в Пловдив през 1876 г., след като ся потуши въстанието, когато бяхме затворени в Пловдив, между другите изпите за повдигане на въстанието питаха ни и за прошениято, подадено на султана, знаем ли кои са го правили и пратили до султана. Но благодарение на здравия инкяр нищо не можиха да узнаят за това прошение.

През 1876 г., през месец февруари, пристигна в Панагюрище пръв от апостолите Георги Бенковски войвода³⁵, който най-първо падна на квартира в къщата на Найден Дринов³⁶, тогава съдържател на хана на Кръстьо х. Манчов, и се яви най-първо на Найдена Дринов и Тодор Влайков³⁷, първият – ханджия, а вторият – дюкянджия в чаршията. Тия двамата с позволениято на Бенковски още на сутринта явиха както на мене, така и на още други наши

съмишленици като: господата Павел Бобеков³⁸, Искрьо Мачов³⁹ – учители, и Симеон х. Кирилов⁴⁰, Захария Койчов⁴¹ и още други някои. Вечерта всички се събрахме в табаханата на Симеон х. Кирилов на първо събрание, гдето доде и Георги Бенковски и ни съобщиха с каква цел е дошел и че е изпратен от Върховния централен български комитет с още двама другари да основат в Панагюрище местен, главен комитет, който ще носи името Четвърти революционен окръг, за да се работи за повдигане на вътрешно въстание в България. Каза ни също, че има още други комитети, които ще работят все по същия ред, и те са в: Търново, Враца и в София и пр. Още тая вечер, когато бяхме се събрали и колкото души бяхме, записахме са и положихме клетва за [това], че ще работим вярно по това дело и че няма да издадем никому тайната на комитета. Последователно, колкото вечери седя Бенковски в Панагюрище, почти всяка вечер правяхме събрание и във всяко събрание дохождаха почти все по някои нови членове и ся записваха всяко по положението си, кой за какво отговаряше и всички полагаха клетва по обикновеному – на револвера и камата.

В продължение на много време може ся каза, че повечето от младежите вече знаеха за пристигането на апостолите и бяха записвани за членове на общия комитет.

Апостолите според пълномощията им от Главния върховен комитет бяха: Ванков Петър⁴², главен апостол, помощници: Георги Бенковски и Георги Икономов⁴³ от Сливен. Обаче с течение на времето Бенковски със своя силен дух и енергия почти отне първенството на Ванкова и стана господар на положението, а Ванков види ся от учтивост ли, или като видя, че Бенковски със своята сила и енергия ще вземе и така преднина, мълом и своеволно допусна първенството на Бенковски, а той с още по-гореща любов по делото отиваше и работеше из окръга, гдето имаше потреба, и никога не показва своето недоволство към Бенковски.

При тия дейци след няколко време пристигна и още един помощник на апостолите, и то собствено при Бенковски повече, известният на всички ни Захарий Стоянов⁴⁴ (в Панагюрище го наричаха Драган, така си казваше и сам името), който работи заедно с всичките и до самия ден на въстанието. През време на пребиваването на апостолите в Панагюрище местният комитет ся избра изключително от панагюрци, и то от най-интелигентните на това време хора. В комитета изпърво влязуха следующите лица: Павел

Бобеков, Искрьо Мачов, аз, Захарий С. Койчов, Найден Дринов, Тодор Влайков, Симеон х. Кирилов, Петко Мачов⁴⁵, а по-после комитетът ся попълни с господата Иван Джуджов⁴⁶, Петър Щърбанов⁴⁷, Марин Шишков⁴⁸ и Кръстьо Гешанов⁴⁹.

Комитетът заседаваше всякога, когато имаше потреба, и всичките работи, предлагани за разискване, ся разгледваха в събранието и вземните решения ся протоколираха и подписваха от присъстващите в събранието лица⁵⁰. Главни писари на комитета бяха: Захарий Стоянов, Тома х. Георгиев⁵¹ и Тодор Белопитов⁵².

Комитетът и апостолите имаха във всяка община в района на Четвърти участък доверени лица, до които ся отнасяха за разни сведения. И в Панагюрище комитетът нареди свои хора както в общината, така и в хюкюмата, и то из средата на самия комитет. На комитета принадлежаха както общинските членове, така и членовете на Смесената епархиална черковна комисия.

Апостолите заедно с комитета, за да бъдат по-добре обезпечени откъм хюкюмата, в едно свое заседание едногласно решиха да действат настоятелно, щото лицата, които ще представляват града пред турската власт, да бъдат от самия комитет. Вследствие на това решение общината по заказ от комитета избра за свои представители (градски векиле) двама души от съставения вече комитет, именно мене и Кръстьо Гешанов, с разпределение така: аз да стоя постоянно в конака и да управлявам вътрешните общински и хюкоматски работи, а Кръстьо Гешанов да събира данъците и да разправа външните работи на общината. Тоя избор стана преди първите дни на март 1876 г. и [мандата] трая до деня на самото въстание, до вечерта на 20-й априлий 1876 г.

През тия тежки дни на изпитание моята роля беше една от най-тежките и най-опасните роли на целия ни комитет. През всичките дни на тия два месеца време аз бях изложен почти всякой ден на най-голямата опасност. Всякой от турците, биле те заптиета, биле йощурджии или тахсилдари, пращани за събиране на данъците и десятъка, не се минаваше ден да не съгледат да ся види нещо необикновено в града. За всичко, макар и обиколно, мя запитваха за какво стават тия движения и работи, защо прехождат толкова души на коне от селата, каква работа имат, запитвания, на които аз все трябваше да скроя, и то веднага, по някакъв отговор. Понеже почти всякой панагюрец знаеше, че въстанието е вече неминуемо, то всякой си поръчваше да му ся приготви си-

ляхлък, патрондаш, цървуле, шапка и пр. И всичко това ся вършеше почти явно в цялата чаршия, а фишеци ся правеха навред, даже по водениците. Панагюрския мюдюрин, който беше доста умен човек, в разходките си, като гледаше толкова явно приготвление по чаршията, па и по водениците, намерил за по-удобно за себе си да напусне Панагюрище и без да каже никому една дума, остави града и замина за Цариград, като каза пред изпращачите си накрай града само следните думи на турски език: „Окча калън, чорбаджилар, аллах селямет версин Отлукйюне.“ На български значи: „Останете сбогом, господа, господ да е на помощ на Панагюрище“ – и си замина. След заминаването на тоя мюдюрин незная по какви причини турското правителство не изпрати вече друг мюдюрин и до самия ден на въстанието. И така управлението на конака падна на мене да го изпълнявам, което и аз, колкото можах, го изпълних, като рискувах всякой ден да бъда уловен и наказан, но само благодарение на турското нехайство и незнание и аз можах да управлявам по мое усмотрение два месеца града Панагюрище. Доколко съвестно съм изпълнил възложената ми мисия от страна на комитета и доколко съм можал да ръководя работите и на турското правителство, и на комитета, па и на общината, остая да ся разбере от самата работа и толкова утаеното въстание⁵³ до предаването му от Ненко Балдъовеца⁵⁴ и до тоя ден, в който Ахмедаа колагаси ми изпрати почти явно едно писмо от с. Баня⁵⁵ чрез Дауд онбаша⁵⁶, съдържанието на което бе на български написано: „До Филип чорбаджи, векилина в Панагюрище. Да ми приготвиш Дриновия хан, че ще дода с 20 души жандаре днес.“ Това писмо, щом го получих от онбашията, който ми го предаде с особен тон, веднага го занесох на комитета и го предадох в ръцете на Бенковски, като му разправих и впечатленията, които изпитах в лицето на Даут онбаша и на другарите му турци, които додоха с него да ми предадат писмото, и за тяхното под мустак подсмиване. Бенковски заедно с някои от членовете на комитета и Ванков и Икономов, след дълго размишление, до колкото повна, додохме до заключение, че щомто пристигне Ахмедаа и почнат да ловят някого от града, да ся вдигне въстанието. Така останахме съгласни, но аз трябваше пак да ида на конака и да следвам работата си докрай, но нещо все ми казваше, че ако пристигне жив до конака Ахмедаа, моята участ ще бъде най-лоша и най-напред мене ще хванат. Затова аз, доколкото можах, наредих някои от

нашите пандуре, български заптиета, които ги имахме, че в случай на посягане към мене да мя ловят, да ся повдигнат и да не мя дадат в ръце. Но доколко щях да сполуча в това, не мога да кажа, защото те бяха малцина, а колагаси идеше е мнозина заптиета и още приготвени хора, та едва ли щяха да ми помогнат, а можеха още да ускорят и убиването ми. Но благодарение богу, Ахмедаа не доде до 4 часа по европейски подир пладне, а мене вече мя не съдържаше сега...⁵⁷, а турските заптиета, колкото ги имаше, па и йошурджиите и те е нетърпение чакаха пристигането на Ахмедаа, та все се въртяха около конака. И повня добре, че точно в 4 подир пладне влязоха при мене, в стаята на мюдюрината, и ме подпитваха нямали още Ахмедаа и готов ли е ханът на Дринов, когото те постоянно обикаляха. Аз им отговорих, че Ахмедаа досега не е кондисвал на хан и сега не ще го оставя да кондише, защото съм му приготвил къща, и аз затова излизам да видя дали е готова и нещо ми е гладно, та ще ида ем да видя къщата, ем да направя малка закуска. Аз това казах само за претекст, колкото да изляза от конака, че приближаваше времето да ида в комитетата, та да видим що ще правим.

Турците, колкото и да ги броехме ахмаци, все ся сещаха на кроежите ми, но нямаше що да чинат. Само това ми каза един от йошурджиите: „Иди, иди, чорбаджи, да си захапнеш, за да те не намери Ахмедаа на гладно сърце.“ (Тоя турчин е йошурджията, когото ний най-първо убихме в хамбарите.) Тия думи на казания турчин ми направиха голямо впечатление, но аз нищо друго не гледах, освен да ся измъкна от тях минута по-скоро, което и направих и ги оставих да чакат те свой Ахмедаа, а аз се отправих право в квартирата на Бенковскии, който тоя ден ся намираше в къщата на Иван Тутюва⁵⁸. И там, като пристигнах близо до моята къща, разговаряха с жена ми за мене къде съм. Аз им излезнах насреща, гдето ся прегърнахме с всичките и ся разцелувахме и провъзгласихме въстанието. Когато аз съм мислил в конака как да се измъкна и да ида до квартирата на Бенковски, в това време пристигнал куриер и от Копривщица – Петко Тодоров⁵⁹, който обадил на апостолите, че в Копривщица е пристигнал друг юзбашия от Пловдив – Неджибаа, да лови тамошните комити и те са повдигнали и убили мюдюрината си. И така моето известие рано за дохождането на Ахмедаа и известието от Копривщица, че и там са въстанали, провъзгласи са въстанието в Панагюрище

на 20-й априлий 1876 година в 4 часа и 10 минути вечерта, малко без време, т.е. 11 дни по-рано от определения ден в Оборище – 1 май.

Забележка: в това време, когато вече въстанието ся провъзгласи, Ахмедаа със своите 20 души жандарми беше дошел близо до Панагюрище в местността Богородица и като чул, че гърмят пушките, той ся сетил, че са е подигнало въстанието и веднага ся повърнал назад с другарите си и бягал за село Юруците и оттам за Пазарджик.

Щом ся провъзгласи въстанието, всички ся въоръжихме кой с каквото оръжие имаше и излязохме на чаршията, към конака, гдето видяхме заптиетата, че сидят пред конашките врата слисани и не знаят какво да правят. Щом като ни видяха, че отиваме към-то тях, взеха да бягат и да се крият из конашките къшета, но тълпата успя да хване някои тях, а други избягаха и се скриха. В това време съгледахме, че някои от турците бягат и се крият в хамбарите и че искат да се опират и с оръжие. Тогава Бенковски даде заповед да ги уловят, а ако са опират, да ги убият. Ония, които се предадоха сами, останаха живи, а които ся опираха, избихме ги в хамбара. Главният от йошурджиите – Ахмед ефенди, избегна въвн от града, но той пък на другия ден, като бягал да се крие из полето, връхлетял на една чета въоръжени въстаници, които го убиха. Друг един от същите йошурджие по име Тикен Кушу ся скрил в един кюмюрлук, отгдето подир 3 деня излезе премрял от глад и ся предаде на Временното правителство⁶⁰, което го заварди жив. Само двама можаха да избегнат и да останат живи измежду гърмежите на пушките, те бяха: Даут онбаша и молла Ахмед⁶¹, който служеше при йошурджиите. От кръвта на убитите турци Бенковски заповяда да ся напишат писма, които още от вечерта изпрати с нарочни човеци по цялото окръжие в знак, че е вдигнато въстанието. Между пратениците имаше един брациговец по име Васил Петлешков⁶², той сам си занесе писмото в Брацигово и тогава там провъзгласи въстанието. Тоя Васил Петлешков заплаши греховете на всички брациговчане, защото Кел Хасан паша, който беше обиколил с войската си Брацигово, изиска от селото за откуп на всичките само Васила. Когато селяните му го предадоха, той го изгори на огън, набит на ръжен⁶³. Така Брацигово ся избави с една жертва – Васил Петлешков. Но знаете ли кое е най-чудното?! След тая единствена жертва за Брацигово то е, че старата майка на

Васила не можла да намери милост пред Народното събрание да отпусне поне една скромна пенсия, когато мнозина, хич нищо не видели хора, получават доста тлъсти пенсии, дадени на тия може би и за някоя заслуга, но то е така⁶⁴.

След като ся извърши това в конака и при хамбарите, в чаршията, тълпата потегли за към Пазарджишкия път, гдето трябваше да ся разпоредат въстаниците – кои накъде да идат още от вечерта. Ето че насреща ни се изпречи една бричка, която носеше един турчин. Този турчин беше Азимаа, бившият меймур по събирането на данъците (който, види ся, че ще е показал много способности да открива комитите и техните тайни работи, когато турското правителство беше го назначило за мюдюрин в гр. Панагюрище. На поканата ни да слезе и да се предаде той поиска да се противи, като показа и оръжие към въстаниците, но биде веднага ударен от няколко куршума и падна от колата мъртъв. Така свърши хитрият Азимаа своя мюдюрлук. По същия начин биде убит и талигаджията му, който поиска да бяга с колата.

На другия ден ся избра и Привременното правителство, и Военний съвет⁶⁵, на които по право ся избра за председател Георги Бенковски. За членове ся избраха г. г. хилядникът Павел Бобков, командантът на града Иван Соколов, Искро Мачов и аз, Захарий Койчов, Найден Дринов, Симеон х. Кирилов, Петър Щърбанов, Кръстьо Гешанов, Петко Мачов, Марин Шишков и Тодор Влайков⁶⁶.

Въстанието трая всичко 11 дни – от 20-й април до 30-й април включително.

На 30 април около пладне Афус паша⁶⁷, след като ся би с панагюрските въстаници няколко деня между Стрелча и Панагюрище и на Чиряшка река, най-после влезе в Панагюрище с цяла дивизия войска заедно с артилерията и кавалерията, един полк казаци, които разположи пред града на местността Кукла, гдето стояха повече от един час. Когато ся известихме, че турският аскер е дошел до сами града, на Кукла, аз отидох на кон на бърдото Спасовден и чаках да видя какво ще правят турците, когато ще изпукат срещу тях нашите пушки. Едно нещо, което видях, и после, което научих, е било, че е имало заповед да не се бият турците, догдето не ся уверят чия тръба ще засвири, руска или сръбска, и докато не проверят куршумите на пушките ни какви са и каква система са, валчести или дългнести.⁶⁸

Когато нашите юнаци хвърлиха един залп срещу аскера из разните си пушки, куршумите на които стигаха едвам под бърдото Кукла, видях ся, че по заповед на пашата няколко войници турци слязоха и намериха няколко куршума, които и занесоха (?) на своите началници и след като ги прегледваха наред, увериха се, че не са от войнишки пушки, по което видяха и дървения топ силата каква е (нашите юнаци хвърлиха и един топ след залпа на въстаниците) и като не ся чу никаква бурия, даде ся команда за нападение на града. И първи започна казашкият полк да заобикаля града. В същото време и пешите и артилерията тръгнаха да навлизат, но нашите момци ги посрещаха навсякъде най-юнашки.

Едно нещо, което имах случай да видя при настъплението на турските войски край града на бърдото при Спасовден, гдето бяха се окопали нашите юнаци, е, че се бяха като левове и никой не даде повод на бягане при неравната борба, а всякой от тях ся биеше догдето вече го хванат с ръка и го убият, нещо, което са го признали и самите турци и са го изповядали после, че никой от комитите не ся е предал сам. Така също казват, че и из града вътре никой не ся е дал в ръка, а ся е бил, догдето е имал фишеци, и пак е избягвал, за да не падне в неприятелски ръце. По този начин ся паднали в Панагюрище тоя ден българи и турци 730 души⁶⁹, между, които е имало според изповедта на Ненко Балдъовеца 246 турци, убити на разни места. Същият е казвал, че по причина на [много] турски трупове, за да не личат много, властта турска е хвърляла труповете в зданията, които нарочно е горила.

След като видях битката на Спасовден и Маньово бърдо и когато вече войскарите заобиколиха отвред града, аз потеглих на кон към къщата на Временното военно правителство с цел дано може да се скрият знамето и джепането, но не можах да пристигна, защото ми казаха, че откъм горната махала (Петровден) вече влизали турските войски. Пристигнах само да кажа на г. Павел Шопов да тича да прибере знамето и да дигне джепането от главната квартира и да го закара на по-безопасно място в черквата „Св. Георги“, която смятахме като кавгирена, уж за по-сигурно място. Но после ся научих, че П. Шопов не можал да пристигне и че нищо не е можло да се спаси, нито знамето, нито джепането. Като видях, че с моето бавене ще налетя на башибозуците, аз ся върнах назад и там намерих на Сапунджийската вратня жена ми с момчето ми Стефан, че стоят, без да знаят къде да идат. Земам

ги със себе си и из друг път, из реката, през Караманец, излязохме из града и едвам успяхме да [минем] стотина-двеста крачки из пред куршумите на казаците. Отидохме за към с. Мечка⁷⁰ и оттам отидохме в с. Поибрене, в мерата на което преживяхме тъкмо 17 деня. Селото Поибрене намерихме свършено пусто и като влязохме в един дюкян на Нено Даскала⁷¹, намерихме един чувал сол, от която всички си взехме, кой колкото може, поне по един джеб, но после не се яви нужда да я употребим, защото намерихме в гората панагюрци, които ни храниха с хляб, сирене и други потреби.

Когато вече бяхме пристигнали в с. Поибрене и се чудехме накъде да бягаме и да ся крием или да минем реката Тополница, пристигна и командирът на гр. Панагюрище Иван Соколов⁷², заедно със жена си и още един другар – Стефан Геор. Паприков⁷³, млад учител, който беше писар на Временното правителство, и без да гледат, че реката Тополница е дотекла голяма, минаха реката и отидоха за към Еледжик⁷⁴, а ние останахме в Поибренската мера, гдето останахме да живеем и да се пазим.

КНИГА 2-РА

По-видни другари в гората имахме: Георги Нейчов⁷³, Пенчо х. Луков⁷⁶, притежател на къщата на Временното правителство, Петър Марин, Деян Брятков⁷⁷, Добре Влайков⁷⁸ и Иван Д. Кръстев⁷⁹, учител и писар на Временното правителство и другар на Паприкова, и мнозина поибренци от по-първите хора, които бяха записани в комитета и бяха дали пари.

Най-първо трябва да благодарим на поибренските първенци, че тия бяха съумели по с време да си изнесат в гората брашно, сланина, сирене, па и ракия, та ни храниха през всичкото време на криенето ни в гората, иначе трябваше да измрем от глад.

Наший другар Пенчо х. Луков, който поседя около една неделя с нас в гората, поиска му ся да иде в село Поибрене да се срещне с един негов приятел и наш съселянин – Никола Илчов⁸⁰, който бил дошел в Поибрене от Петрич⁸¹. Но и двамата приятели според казване на някои поибренци били показани на турците, че са крият в селото, и бидоха хванати и двоицата и след като ги изкараха извън селото, заклаха ги по най-варварски начин.

След няколко деня пристигнаха от Панагюрище пратеници да явят на бежанците, че е дадено позволение на всякого да ся прибере в селото си и уж никого не закачали турците. Тогава всички, които ся смятаха уж за невинни, един по един се прибраха в Панагюрище, така също се прибраха и всички поибренци и подир 10–12 дни не останаха в гората никой освен ния двамата с Георги Нейчов, а храна добивахме в гората от известните тогава първи селяни на село Поибрене – Стойно Момюв, Делчо Уливеря⁸² и още други някои. Пренасянето на храната от Поибрене трая 3-4 дни, но почна да се донася нарядко, което беше знак, че и тия ни приятели мислеха да ни оставят на провидението. Но доколкото можах да узная после, след Освобождението ни, то било ставало по заповед на властта в Панагюрище да не ни ся дава хляб, а да гледат да ни дадат в ръка на Правителството тогавашно, което ся ръководеше от някои нашенци – предатели, начело на които беше Никола Карайльов, Н. Н.⁸³ и др. Тоя предател бил писал на Стойно Момюв да гледа да хване „юначетата“ и да ги предаде, но Момюв му отговорил писмено със следующите думи: „Юначетата са тук, в гората, но са много луди, та не можем лесно да ги хванем, зато-ва ще почакаме още малко, дорде ги укротим.“ Като почна хлябът

да уредява и хората не се явяваха, ние видяхме, че има нещо да се крои, но не можехме дотам да вярваме, че хора, които са били с нас през всичкото време по приготвянето на въстанието и първи хора в селото, ще идат дотам [та] да се съгласяват с най-големите наши предатели и ще се съгласят да ни предадат така лесно, но по един или друг начин нашите добри приятели бяха наклонни да ни предадат насила, ако ние сами не им кажехме, че желаем да се предадем. Като го чува, останаха много доволни и веднага приеха предложението ни и ни поведоха да ни водят за Панагюрище. Това беше на 16 май. На мен обаче не ми се щеше току-така да ида отведнаж и да се предам на турските ръце и измислих един претекс, за да остана и този ден в гората и че на другия ден ще ида и аз да се предам. Казах им да идат в селото и да кажат на Дауд онбаши, че искам на него да се предам, па той каквото ще това нека прави с мене. Остаха ме да спя в една стая, а пък приеха и заведоха само другаря ми Георги Нейчов, кого и предале на Афус паша, а за мене казаха, че и аз искам да се предам, но с условие – само на Дауд онбаши. И така аз останах тая нощ в гората, а Георги биде предаден и бит до умирачка⁸⁴. На другия ден аз изчаках моите водачи, които ми казаха, че дирили онбашията, но не го намерили, затова ще трябва да ме предадат те, както и всички други. Аз приех да ида с тях и да се предам, но не направо на Афус паша, а на най-големия предател – Никола Карайльов. Те не можаха да ми скършат хатъра, прияха и мя заведоха в дома на Никола Карайльов, когото нямаше в дома му, но додето да си починем, и той пристигна. Като ма видя, той ся зачуди що диря из дома му, но аз му казах следното: „Бае Никола, всеки бяга, казват от тебе, а аз ида да се предам само на тебе, пък ти както знаеш, така прави с мен.“ След тия ми думи той помълча малко па ми каза така: „Та нали си дошел при мене, бъди спокоен и няма да бъдеш хич закачан, но сега ще идем при Афус паша да тя теслимим, защото тя искаше от меня и не ся грижи за нищо.“ И така след като ми даде една паница мляко, поведе ме, за да мя заведе на чадърите при Афус паша, но аз го измолих да ме заведе първо в дома на майка ми, гдето живееха жена ми и детето, за да ги видя, и после да идем за чадърите. Той прие молбата ми и мя заведе по желанието ми дома, гдето ся видях с майка ми, с жена ми и детето ми и след като ся разпростих с тях, отидохме право на чадъра на Афус паша.